

Тронько О. О.,*аспірант кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

МІЖНАРОДНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОНФЛІКТ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТА ЗАСТОСОВУВАННЯ ДО НЬОГО ПРАВО

INTERNATIONAL MILITARY CONFLICT: THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY AND THE LAW APPLIED TO IT

Розглянуто семантичне значення слова «конфлікт». Встановлено філософське, соціологічне, психологічне, конфліктологічне, юридичне розуміння змісту конфлікту як суспільного феномену. Окреслено ознаки конфлікту як суспільного явища і констатовано, що конфлікт за своєю природою є дуалістичним явищем, котре виявляється у формі зіткнення, протистояння двох сутностей речей. Відмічено, що у міжнародному середовищі соціальні типи конфліктів зазнають певної модифікації. Вказано, що в сучасній конфліктології сформувалося три основних напрями до вивчення міжнародних конфліктів: стратегічні дослідження, дослідження конфліктів і дослідження миру. Розкрито сутність соціал – дарвіністського, марксистського, функціоналістського, структурно – функціоналістського, конфліктологічної моделі суспільства, теорії конфлікту, теорії базисних людських потреб, теорії «зацікавлених груп» теоретичних підходів до вивчення міжнародних конфліктів. З'ясовано, що одною із сфер міжсуспільних відносин, у якій виникають міжнародні конфлікти є військова сфера. Наголошено, що у науковій літературі одночасно вживаються такі терміни як «військовий конфлікт», «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт». Підкреслено, що формою військового конфлікту є гібридна війна. Наведено низку тлумачень поняття «гібридна війна». Запропоновано визначати зміст поняття «міжнародний військовий конфлікт» за принципом змінних наборів спільних рис понять «конфлікт», «міжнародний конфлікт», «міжнародний збройний конфлікт», «війна», «гібридна війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». Зазначено, що до кінця XIX століття основну роль у регламентації права збройних конфліктів відігравали міжнародні звичаї – «закони і звичаї війни», а сьогодні більшість норм права конфліктів містять міжнародні договори. Зауважено, що у сфері міжнародно – правового регулювання збройних конфліктів сформувалися такі напрями: «Право Женеви», «Право Гааги», «Право Нью – Йорка». Встановлено, що сучасне міжнародне публічне право потребує юридичного закріплення терміну «міжнародний військовий конфлікт». Запропоновано визначення терміну «міжнародний військовий конфлікт».

Ключові слова: *конфлікт, міжнародний конфлікт, міжнародний збройний конфлікт, міжнародний військовий конфлікт, війна, гібридна війна.*

The semantic meaning of the word "conflict" is considered. A philosophical, sociological, psychological, conflictological, legal understanding of the content of the conflict as a social phenomenon has been established. The signs of conflict as a social phenomenon are outlined and it is stated that conflict by its nature is a dualistic phenomenon, which manifests itself in the form of a collision, opposition of two essences of things. It is noted that in the international environment, social types of conflicts undergo certain modifications. It is indicated that three main directions for the study of international conflicts have been formed in modern conflict studies: strategic studies, conflict studies, and peace studies. The essence of the social-Darwinian, Marxist, functionalist, structural-functionalist, conflictological model of society, the theory of conflict, the theory of basic human needs, the theory of "interested groups" of theoretical approaches to the study of international conflicts is revealed. It was found that one of the spheres of inter-societal relations in which international conflicts arise is the military sphere. It is emphasized that such terms as "military conflict", "military conflict", "armed conflict" are simultaneously used in the scientific literature. It is emphasized that a form of military conflict is a hybrid war. A number of interpretations of the concept of "hybrid war" are given. It is proposed to define the content of the concept of "international military conflict" based on the principle of changing sets of common features of the concepts of "conflict", "international conflict", "international armed conflict", "war", "hybrid war", "armed conflict of an international nature", "combatants", "noncombatants". It is noted that until the end of the 19th century, the main role in the regulation of the law of armed conflicts was played by international customs – "laws and customs of war", and today most of the norms of the law of conflicts contain international treaties. It was noted that in the field of international legal regulation of armed conflicts, the following directions were formed: "Law of Geneva", "Law of The Hague", "Law of

New York". It has been established that modern international public law requires legal consolidation of the term "international military conflict". A definition of the term "international military conflict" is proposed.

Key words: *conflict, international conflict, international armed conflict, international military conflict, war, hybrid war.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р. призвело до виникнення найгостріших безпекової та гуманітарної криз на Європейському континенті з часів Другої Світової війни. Агресія росії принесла в Україну руйнування і загибель мирних громадян. За даними Офісу генерального прокурора, загалом від початку російського вторгнення і до кінця 2023 р. загинули 11673 людини. Крім того, за час російського вторгнення і до початку 2024 р. поранення отримали 18336 українців. За підрахунками Київської школи економіки (KSE), яка від початку російського вторгнення веде облік економічних втрат України, станом на січень 2024 р. загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до 155 млрд. доларів. За даними Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН), на середину лютого 2024 р. за кордоном України перебувало 6,479 млн. біженців [1]. Це обумовлює необхідність юридичного означення дій країни-агресора з метою притягнення її до відповідальності.

З першого дня агресії росія порушує правила ведення війни і норми міжнародного права та масово чинить воєнні злочини та злочини проти людяності [2], що окреслює низку складних питань пов'язаних із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права.

Багато подій, пов'язаних із російською агресією проти України мають безпрецедентний характер для міжнародного права і правосуддя: Міжнародний кримінальний суд отримав найбільшу в історії державну заяву про відкриття розслідування; Рада ООН з прав людини розпочала власне розслідування нападів РФ на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру; росія вийшла з Європейської конвенції з прав людини та інших договорів Ради Європи [3], що в свою чергу ставить складне питання правової кваліфікації цього конфлікту та його нормативно-правового означення.

З розвитком міжнародного публічного права відбуваються і певні зміни у його термінологічній базі, що пов'язано із зміною фено-

менології правових явищ. Для позначення боротьби із застосуванням воєнної сили між учасниками міжнародних відносин в політико-правовій думці та міжнародному публічному праві використовуються такі терміни, як: «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». В контексті російської агресії проти України актуальним і логічним видається уточнення семантики поняття «міжнародний військовий конфлікт», що може слугувати основою певних змін в положеннях міжнародного публічного права. Також важливим є визначення теоретичних підходів до його вивчення та з'ясування застосовуваного до нього права.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження теоретичних підходів до вивчення міжнародного військового конфлікту та окреслення норм міжнародного публічного права, які діють щодо нього, спирається на останні наукові розвідки Н.Х. Бехруз, який розглянув проблеми концептуалізації поняття війни у міжнародному праві [4], В.В. Щербакова, який охарактеризував особливості міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України [5], Л.І. Приполова, Д.С. Риндич, які окреслили доктринальні аспекти і гібридні ознаки збройних конфліктів в Україні [6]. Вивченням питання конфліктів та їх різновидів займалися такі науковці, дослідники як А. Зануда [1], Б. Бернадський [19], О. Мирославська [25], Т. Яхно [26], І. Куревіна [26], А. Трофименко [29], М. Требін [30], В. Боднар [34], Л. Берездецька [43], І. Феськів [48], В. Власюк, Я. Карман [49], Л. Голопатюк [63].

Мета статті – окреслити теоретичні підходи до вивчення правового феномену міжнародний військовий конфлікт, надати визначення терміну «міжнародний військовий конфлікт» та з'ясувати застосовуване до нього право.

Основний зміст. Суспільно-політичне явище конфлікту, зокрема міжнародного, відоме здавна. Традиції накопичення конфліктологіч-

них ідей мають багатовікову історію. До теперішнього часу збереглися відомості в історичних першоджерелах про єгипетсько-хетське протистояння, яке виникло на початку XIII ст. до н.е. та завершилося укладанням першого відомого історії міжнародного мирного договору [7].

Означення теоретичних підходів до вивчення явища міжнародного військового конфлікту передбачає перш за все з'ясування значення слова «конфлікт». Слово «конфлікт» походить від латинського *conflictus* [8] – зіткнення і практично в незмінному виді використовується в багатьох мовах: англійській – *conflict* [9], німецькій – *Konflikt* [10], французькій – *conflit* [11].

Сучасний тлумачний словник української мови визначає конфлікт як зіткнення протилежних інтересів, поглядів, сил; серйозні розбіжності; гостра суперечка [12].

Юридична енциклопедія тлумачить конфлікт як зіткнення поглядів, інтересів, позицій та ін., що супроводжується конфронтацією, суперництвом, конкуренцією чи протиборством його учасників [13].

На думку упорядників *Grolier Multimedia Encyclopedia*, поняття «конфлікт» утворює загальний синонімічний ряд: конфлікт (*conflict*); спір, суперництво (*contest*); єдиноборство (*combat*); боротьба (*fight*); скандал (*affray*). *Contest* позначає ворожу боротьбу за досягнення цілей; *combat* зазвичай вживається коли мова йде про збройний конфлікт; *fight* найчастіше позначає зіткнення між окремими індивідами – суперниками; *affray* означає публічне зіткнення, чвари [14].

Comptons Interactive Encyclopedia надає своє пояснення синонімічного ряду слова «конфлікт»: конфлікт (*conflict*) є гострим зіткненням інтересів або ідей і скоріше підкреслює процес, ніж результат; боротьба (*fight*) – це найбільш загальне слово для будь-якого спору (*contest*), боротьби (*struggle*), або чвар (*quarrel*), яке підкреслює фізичне або рукопашне єдиноборство; боротьба (*struggle*) передбачає прикладання значних зусиль або жорсткий прояв фізичного або будь-якого іншого характеру (наприклад, «боротьба за існування»); спір, сварка (*contention*) найбільш часто використовується для позначення інтенсивного вербального спору або диспуту; суперництво (*contest*) розкриває

боротьбу як дружню, так і ворожу щодо першості в якій-небудь справі [15].

Отже, в семантичному аспекті поняттям «конфлікт» визначається широкий спектр явищ суспільного буття, які загалом позначаються словом «зіткнення».

Один із варіантів змістовного визначення конфлікту заснований на філософському розумінні, відповідно до якого конфлікт – це зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя [16]. В соціологічному контексті конфлікт – це соціальний процес, у якому індивід чи група прагнуть досягти власних цілей (задоволення потреб, реалізації інтересів) шляхом усунення, знищення чи підпорядкування собі іншого індивіда або групи з близькими чи ідентичними цілями [17]. Тобто, конфлікт – це процес, що охоплює не лише ситуацію відкритої боротьби, а й те, що передує цій боротьбі, увесь комплекс взаємодії сторін конфлікту [18], процес, який розвивається у визначений період часу [19], тобто має свої передумови, причини виникнення та свою динаміку. В психологічному вимірі конфлікт є серйозною розбіжністю, гострою суперечкою [20]. Конфлікт – крайнє загострення суперечностей; зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо при намаганні їх розв'язувати на фоні емоційних станів [21]. Крізь призму конфліктології, конфлікт – це боротьба із-за цінностей або претензій на статус, владу або обмежені ресурси, в якій цілями конфлікуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, але також і нейтралізація, нанесення шкоди або знищення суперника [22]. Юридичне розуміння конфлікту впливає із соціологічних наук і характеризує його як ситуацію, в якій дві чи більше сторін протидіють чи суперечать одна одній стосовно юридичних прав чи обов'язків [23].

Ці визначення засвідчують, що конфлікт як суспільне явище характеризується низкою ознак. На думку Є.Б. Тихомирової і С.Р. Постолювського, характерними ознаками конфлікту є: наявність двох сторін, що мають суперечливі інтереси й усвідомлюють цю суперечливість, усвідомлюють себе як учасників конфлікту; наявність взаємного відчуження сторін, яке виявляється в протистоянні або поведінці, спрямованій на знищення, руйнування планів

та намірів протилежної сторони або її самої; спроба зробити свою позицію чи інтерес панівними, тим самим обмеживши дії опонента і підпорядкувавши його поведінку власному контролю; порушення комунікації між сторонами, що мають суперечливі інтереси; рушійною силою конфлікту є люди [спільноти], що мають свої специфічні власні інтереси, а також певні спільні з тими чи іншими групами людей інтереси і потреби [18].

Таким чином, конфлікт за своєю природою є дуалістичним явищем, котре виявляється у формі зіткнення, протистояння двох сутностей речей. Відповідно, змістовне наповнення цього терміну визначається сферою його вияву.

На думку К. Боулдінга, у міжнародному середовищі соціальні типи конфліктів зазнають певної модифікації. Оскільки відбуваються на рівні спільнот, а їхніми сторонами можуть бути племена, феодальні суспільства, унікальні аграрні спільноти, індустріальні держави, наддержави і світові держави [24]. Тому, всі конфлікти, що виникають у міжнародному середовищі, у загальному сенсі є міжнародними.

В сучасних наукових першоджерелах наводяться різні точки зору щодо змісту поняття «міжнародний конфлікт». Так, Б.В. Бернадський зазначає, міжнародним конфліктом слід вважати взаємодію двох чи більше елементів системи міжнародних відносин, які переслідують взаємовиключні чи взаємнесумісні цілі [19]. М.О. Милославська говорить, що міжнародний конфлікт – це зіткнення двох або більше різноспрямованих сил з метою реалізації цілей та інтересів в умовах протидії. Суб'єктами міжнародного конфлікту можуть бути держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації та суспільно-політичні сили всередині держави або на міжнародній арені [25]. Т.П. Яхно, І.О. Куревіна стверджують, що міжнародним конфліктом є конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних акторів та має міжнародно-політичні наслідки; об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників [26]. Дж. Догерті і Р. Пфальцграф, визначають міжнародний конфлікт як ситуацію, коли якась визначена група людей (плем'я, етнічна чи будь-яка лінгвістична група) перебувають у свідомій опозиції до

однієї чи більше груп людей, оскільки ці групи переслідують несумісні цілі (справжні чи уявні) [27]. К. Райт вважає, конфлікт в міжнародних відносинах є проявом прихованої раніше ворожості сторін. На його думку, варто принципово розрізняти ситуації конфлікту і конкуренції, оскільки конфлікт – це протистояння соціальних одиниць, спрямованих одна проти одної, на відмінну від конкуренції як протистояння соціальних одиниць, що незалежно одна від одної докладають зусиль до того, досягнення чого неоднаковою мірою задовольнить усіх... . Конфлікт розпочинається з моменту якісного переходу від протиставлення та ескалації напруженості у стосунках між потенційними противниками до прямого зіткнення та активного протистояння між ними [28].

Аналізуючи змістовне наповнення поняття «міжнародний конфлікт», слід зауважити, що в цілому конфлікт як явище соціального буття є породженням низки причин: психологічних, соціальних, політичних, економічних, духовних, демографічних, географічних, етнічних, конфесійних, особистісних, ситуативних і інших [29]. Тому, у сучасній науці конфлікти вивчає низка галузей знань, кожна з яких розкриває певні аспекти їх виникнення, розвитку та врегулювання. Так, М.П. Требін зазначає, ще у стародавні часи виникли елементи теологічного, натуралістичного, психологічного, біологічного, демографічного, політологічного, географічного, соціального, економічного, культурологічного підходів [30], які розкривали ті чи інші напрями та способи пізнання сутності цього феномену.

В сучасній міждисциплінарній науці конфліктологія сформувалася три основних напрями до вивчення міжнародних конфліктів: стратегічні дослідження, дослідження конфліктів і дослідження миру. Представники стратегічних досліджень ототожнюють міжнародний конфлікт з одним із його видів, найчастіше збройного зіткнення держав. Дослідження конфліктів ставлять в центр уваги питання пов'язані зі з'ясуванням походження й особливостей різновидів міжнародних конфліктів. Дослідження миру займається широким комплексом питань, пов'язаних з пошуком врегулювання міжнародних конфліктів [19].

Проте, виникнення в світі великої кількості міжнародних конфліктів, які різняться за характером, масштабом, тривалістю та інтенсивністю обумовило необхідність концептуалізації розуміння цього феномену.

В сучасній науковій думці сформувалося декілька теоретико-концептуальних підходів до вивчення міжнародних конфліктів.

Соціал-дарвіністський підхід спирається на ідею універсальності законів живої природи, вбачає аналогії між соціальним суспільством і тваринним світом, між життєдіяльністю соціуму і людським організмом. На думку Л. Гумпловича, в основі всіх суспільних процесів є устремління людей до задоволення власних матеріальних потреб, яке на думку автора, завжди супроводжується застосуванням насилля і примусу. Відповідно, соціальне життя являє собою процес групової взаємодії, основною формою якого є боротьба. Фундаментальні причини такого положення речей полягають в тому, що людям від народження властива взаємна ненависть, яка визначає відносини між групами, народами, племенами і расами. Відповідно, конфлікти в житті суспільства не можливо подолати, адже по мірі його розвитку змінюються лише їх форми [31]. Отже, міжнародний конфлікт в межах цього підходу можливо розглядати як засіб виживання в конкурентній боротьбі, яка ведеться між акторами міжнародних відносин в глобальному просторі. Причиною такої боротьби є біологічна агресивність людини.

Марксистська теорія розглядає конфлікт як властивість соціальної системи, головне джерело змін соціальних систем. Суспільство представляє собою систему, що складається з економічної, політичної, соціальної, духовної підсистем, провідною серед яких є економічна. Розвиток суспільства здійснюється відповідно до діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей, які в цьому суспільстві представлені великими соціальними групами або класами. Основна проблема в їх відносинах – система розподілу ресурсів [29]. Звідси, кожна із конфлікуючих сторін (велика соціальна група або клас) має лише одну ціль – отримати доступ до можливості розпоряджатися дефіцитними ресурсами. Відповідно, міжнародний конфлікт в марксистській теорії постає як

боротьба між учасниками міжнародних відносин перш за все за можливість розпоряджатися різними видами обмежених ресурсів. Його предметом відповідно постають матеріальні блага – наприклад, природні ресурси країни, виробничий потенціал країни, окремі речі, предмети, цінності.

Функціональна теорія конфлікту спирається на міркування Г. Зімеля, відповідно до яких суспільство є сукупністю індивідів, пов'язаних між собою інтеракціями – міжособистісними взаємодіями, найбільш важливою серед них є боротьба; конфлікт в суспільстві неминучий, однією з основних його форм є конфлікт між суспільством і індивідом; конфлікт не завжди призводить до руйнувань, навпаки, він може виконувати функції збереження соціальних відносин і соціальних систем, сприяти згуртуванню індивідів всередині груп; конфлікт не є простим зіткненням інтересів, а є виразом якоїсь властивої людям і їхнім стосункам ворожості, яка виступає первинною людською енергією, яка є установкою душі – якщо ворога немає, необхідно його знайти; конфлікт посилює групову свідомість і почуття відокремлення, встановлює кордони між групами, створює їх ідентичність; конфлікт структуралізує прояви ворожості і взаємних антагонізмів; створює передумови для формування соціальної практики, відкритої до змін і реформ; сприяє підтриманню тісного співробітництва в малих групах, в яких конфліктна тенденція зливається з тенденцією уніфікації; конфлікт сприяє вирішенню повсякденних протиріч, розкриває протиріччя і тим самим пом'якшує або навіть знімає напруженість між його учасниками [32]. Таким чином, у функціональній теорії конфлікту, міжнародний конфлікт постає як універсальне явище, що виникає внаслідок ворожості держав, яка властива їм від природи. Він сприяє формуванню ідентичності народів, є чинником суспільних змін та проведення реформ; розкриває протиріччя, які існують між його учасниками та знімає напруженість між ними. Відповідно до цієї теорії, основним елементом міжнародного конфлікту є зона розбіжностей між сторонами конфлікту, що виникає в конкретній ситуації.

Теорія структурного функціоналізму ґрунтується на уявленнях про конфлікт як анома-

лію (лат. *anomalía* – відхилення від норм, від загальних закономірностей), фактор пошкодження і руйнування соціальної системи. На думку Т. Парсонса, суспільство це система частин, між якими існує гармонійна відповідність і внутрішня узгодженість та які об'єднані в єдине ціле. При цьому, соціальний конфлікт є патологією в існуванні соціальних систем. Він виникає як результат порушення з тих чи інших причин внутрішньої гармонії між елементами соціальної системи. Конфлікт є деструктивним, дисфункціональним і руйнівним явищем. Конфлікт – це напруження, яке виникає між елементами соціальної системи; це ендемічна форма хвороби соціального організму [33]. Таким чином, міжнародний конфлікт є аномальним явищем у функціонуванні міжнародної системи і повинен бути виключений із життя народів та держав як «патологія», якої необхідно позбавитися.

Концепція конфліктної моделі суспільства приділяє увагу тому факту, що суспільства відрізняються не наявністю чи відсутністю конфлікту, а ставленням влади до них; будь-яке суспільство постійно піддається змінам, соціальні зміни повсюдні; всі суспільства спираються на примус одних членів суспільства над іншими [34]. Сучасний соціальний конфлікт – це антагонізм прав і їх забезпечення, політики і економіки, цивільних прав і економічного зростання. Це до того ж постійний конфлікт між задоволеними групами і тими, що вимагають задоволення [35]. На думку Р. Дарендорфа, термін конфлікт можливо вживати однаково для позначення суперечки, конкуренції, диспуту і напруженості, як і для відкритих сутичок між суспільними силами; конфлікт – явище природне, аномалія – це його відсутність, вони неминучі як наслідок ієрархічності системи; панування, створюючи нерівність, слугує причиною конфліктів, які є джерелом прогресу, перетворюють суспільство; головне джерело конфлікту – не економічні, а політичні ресурси, класовий конфлікт визначається характером влади; марно намагатися ліквідувати глибинні причини конфлікту, вирішальний засіб зменшення насилля – це регулювання конфліктів, для цього необхідні три умови: наявність ціннісних установок, визнання опонентами різниці та протистояння; організованість опонентів

(чим вища ступінь організованості, тим простіше досягнути згоди); взаємоприйнятність встановлених правил гри, що дозволяє зберегти та підтримувати відносини між опонентами; формами участі третьої сторони можуть бути переговори, посередництво, арбітраж; конфлікти відбуваються тоді, коли відбуваються незначні зміни, коли з'являється «іскра надії» або «іскра роздратування», виникнення відчуття і розуміння слабкості влади, її коливання і спроби проведення тих чи інших перетворень [35]. Отже, з позицій конфліктної моделі суспільства, міжнародний конфлікт – це антагонізм між учасниками міжнародних відносин щодо їх прав та можливостей їх забезпечення, політики, економіки, економічного зростання. Його головним джерелом є політичні ресурси. Найбільша вірогідність виникнення міжнародного конфлікту виникає тоді, коли відбуваються незначні зміни в міжнародній системі, коли виникає у міжнародних акторів відчуття слабкості гегемона або лідера.

Загальна теорія конфлікту розглядає конфлікт як невід'ємну характеристику суспільних відносин. Конфлікт – це природна форма поведінки людей, він не є негативним явищем з огляду на здатність людини удосконалювати моральні норми і таким чином пом'якшувати протікання конфлікту. Всі конфлікти мають загальні етапи розвитку. Ключовою ознакою конфлікту є усвідомлення сторонами несумісності їх бажань. У якості універсального джерела конфліктів постає несумісність потреб сторін при обмежених можливостях їх задоволення. Для вибору ефективної конфліктної поведінки та можливості впливу на хід його розвитку пропонується використовувати теорію ігор, моделювання конфліктів [36]. На думку К. Боулдинга конфлікт є характерною рисою будь-якого процесу і будь-якого середовища в суспільстві. Незалежно від умов, в яких виник конфлікт, його функції, етапи розвитку, способи вирішення будуть ідентичними. Конфлікт – це загальна і універсальна категорія. Людині властиво використати насильницькі методи в досягненні своїх цілей, боротися з індивідами за необхідні ресурси. Саме тому усі соціальні взаємодії переважно конфліктні [37]. Отже, з позиції цього підходу, міжнародний конфлікт – це природна форма поведінки

учасників міжнародних відносин, він не є негативним явищем з огляду на їх здатність домовлятися про встановлення загальноприйнятих норм поведінки і, таким чином, пом'якшувати протікання конфлікту. Ключовою ознакою міжнародного конфлікту є усвідомлення його сторонами несумісності своїх потреб, бажань. Учасникам міжнародного конфлікту властиво використовувати насильницькі методи в досягненні своїх цілей, боротися за необхідні ресурси. Тому, переважна більшість міжнародних взаємодій носить конфліктний відтінок. Звідси предметом міжнародного конфлікту виступає все багатоманіття об'єктивно існуючих чи уявних проблем, що є причиною протидії між сторонами, через яку учасники вступають в конфліктну взаємодію. Відповідно, об'єктом міжнародних правовідносин можуть виступати: матеріальні блага (речі, предмети, цінності), властиві головним чином для цивільних, майнових правовідносин; нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, честь, свобода, безпека, право на ім'я, недоторканість), більшість з яких типові для кримінальних і процесуальних правовідносин; поведінка, дії суб'єктів, різного роду послуги і їх результати (управління, обслуговування, культурна, гуманітарна та інша діяльність); продукти духовної творчості (твори літератури, мистецтва, живопису, музики, скульптури, а також наукові відкриття, винаходи – все, що є результатом інтелектуальної праці); цінні папери, офіційні документи (облігації, акції, векселі, гроші, приватизаційні чеки, дипломи, атестати тощо) – вони можуть стати об'єктом міжнародного конфлікту при їх втраті, поновленні, оформленні дублікатів. У наш час склався ринок цінних паперів, акції купуються і продаються, тобто вони є об'єктами угод [38].

Теорія базисних людських потреб спирається на уявлення про те, що конфлікти виникають внаслідок того, що сторони не враховують базисні потреби один одного, до яких відносяться у першу чергу безпека, ідентичність, визнання і участь. З точки зору Дж. Бертона, ці потреби не являються взаємовиключними, оскільки ресурси для них, в принципі, є необмеженими. Потреби не можуть бути предметом переговорів, так як щодо них не може бути поступок. Проте, переговори можуть вести-

ся щодо інтересів, цінностей та позицій [39]. Отже, міжнародний конфлікт – це зіткнення між учасниками міжнародної взаємодії з приводу задоволення своїх потреб, в першу чергу таких як безпека, ідентичність, визнання і участь, які також постають і як об'єкти міжнародних правовідносин.

Теорія «зацікавлених груп» автором якої є А. Бентлі, стверджує, що діяльність людей завжди визначена наперед їх інтересами і направлена, по суті, на забезпечення цих інтересів. Політичне життя є процесом політичної діяльності. Політичні групи реалізують свої інтереси через дії. Через зіткнення інтересів різних груп складається політичне життя суспільства. За формою свого прояву це життя являє собою багатоманітність фактів застосування сили [40]. Отже, міжнародний конфлікт – це конфронтаційна поведінка учасників міжнародних відносин, яка засновується на усвідомленні ними несумісності інтересів та формування конфронтаційних позицій. Міжнародний конфлікт – це відкрите політичне зіткнення двох чи більше міжнародних суб'єктів на основі розбіжності або протиріччя їх цілей та інтересів. Основною їх характеристикою є сила, що означає здатність до примусу свого опонента. Предметом міжнародного конфлікту є протиріччя у зовнішньополітичних інтересах різних держав або їх об'єднань. Часто предметом виступає територія, кордони, прагнення до домінуючого становища, протистояння інтересів різного характеру, релігійні та ідеологічні протиріччя, які слугують конфліктоутворюючими чинниками [29], відповідно вони і виявляються як об'єкти міжнародних правовідносин.

Таким чином, природа міжнародного конфлікту є доволі багатоманітною та складною.

Одною із сфер міжсуспільних відносин, у якій виникають міжнародні конфлікти є військова сфера. У зв'язку з цим, в наукових працях і офіційних документах отримав вжитку термін «військовий конфлікт». При цьому має місце його вживання з предиктом «міжнародний».

Я.С. Пилипенко зазначає, що у науковій літературі одночасно вживаються такі терміни як «військовий конфлікт», «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт». Поняття «воєнний» та «військовий» не є тотожними, а вживають-

ся у залежності від того, до чого відносяться: до війни чи до війська [41]. Також дослідник констатує, що у тлумачному словнику української мови під поняттям «військовий – розуміється – 1. Стосується до війська ... (Проїшов військовий поїзд ...); Прийнятий, установлений у війську, в армії (Військове правило ...). 2. Стосується до військовослужбовця (Військовий обов'язок) [42]. При цьому, військо – це збройні сили держави, армія; озброєний загін, підрозділ [12].

Тому, вважаємо, військовий конфлікт постає як складова воєнного конфлікту. Крім того, у воєнному конфлікті його учасниками можуть бути і цивільні особи, групи, а не тільки збройні сили країни, озброєні загони або підрозділи. Тобто, в конструктивному означенні, поняття «військовий конфлікт» є вузьчим за своїм об'ємом ніж поняття «воєнний конфлікт». До того ж, в дескриптивному вимірі, воєнний конфлікт не вичерпується веденням військових дій, він може вестися і за допомогою інших засобів і методів, наприклад, дипломатичних.

Інший погляд на військовий конфлікт репрезентує Л.В. Берездецька, яка стверджує, що формою військового конфлікту є гібридна війна [43]. На нашу думку, можна погодитися із такою позицією, хоча вона і ототожнює поняття «військовий конфлікт» з поняттям «воєнний конфлікт», тобто війною, а саме гібридною війною як сучасним типом ведення війни. Слушно зазначає один із основоположників теорії «гібридної війни» Ф.Хоффман (американський фахівець у галузі військово-політичної стратегії), кожному історичному періоду властиві свої специфічні форми війни. На його думку, сучасна епоха характеризується процесами гібридизації, які мають місце і у військовій сфері [44]. Гібридні війни поєднують у собі цілу низку різних режимів ведення війни, включаючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що містять насилля та кримінальні безлади» [45].

Щорічне видання Лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень «Military Balance» за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності,

захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості, масштабні й блискавичні інформаційні, електронні і кібероперації, прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском» [46].

Р.Невсон, досліджуючи феномен гібридної війни, приходять до висновку, що це комбінація конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, що включають постійну маніпуляцію політичним та ідеологічним конфліктом, а також залучення сил спеціальних операцій і конвенційних збройних сил, агентів розвідки, політичних провокаторів, представників медіа, економічний шантаж; кібератаки; проксі – сервери і сурогати, паравійськові, терористичні і кримінальні елементи» [47].

І.В. Феськов, досліджуючи сутність поняття «гібридна війна» в політологічному аспекті, погоджується з іншими вченими, які виокремили такі основні дескриптивні властивості такого конфлікту: ведення підривної діяльності; вчинення терактів; задіяння різних типів населення; поєднання партизанської та громадянської війни; використання традиційних і нерегулярних стратегій і тактик; неконвенційний характер [48]. Доповнюють ці ознаки В.В. Власюк і Я.В. Карман наступними: продукт глобалізації, який розмиває кордони традиційних норм і правил; використання кібератак, засобів масової інформації, інтелектуального права; нівелювання норм міжнародного гуманітарного права та раніше укладених договорів одним з учасників конфлікту. Автори підсумовують, що гібридна війна – це сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу й оборони держав, які виходять за рамки конвенційно визначених варіантів і видів ведення війни [49].

В конструктивному аспекті цей конфлікт визначається так: змішання класичного способу ведення війни із використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з неурядовими виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана

додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань [50]; поєднання бойових дій збройних сил із діями нерегулярних збройних формувань [51]; інформаційна війна (зокрема, із застосуванням інструментів кібервійни), використання регулярних і нерегулярних військ, пропаганда, економічний тиск, енергетичний шантаж, дипломатична та політична дестабілізація [52]; використання регулярних військових сил, використання мілітарних сил спеціального реагування, використання нерегулярних озброєних формувань, підтримка місцевих заворушень, економічна війна і пропаганда, дипломатичний і політичний тиск [53].

Отже, дати визначення логічній конструкції «міжнародний військовий конфлікт» в сучасних умовах складно. В ситуації нової невпорядкованої реальності міжнародного життя, що виникла в першій чверті XXI століття, проводити чіткі межі між категоріями доволі складно. Тому, вважаємо, визначити поняття «міжнародний військовий конфлікт» необхідно за принципом змінних наборів спільних рис низки окремих понять, які взаємно накладаються і перехрещуються, при цьому структура поняття що формалізується, залишається гнучкою.

Отже, на нашу думку, категоріями, котрі дають змогу ідентифікувати ситуацію як міжнародний військовий конфлікт в першу чергу є категорія «конфлікт» та поняття «гібридна війна». Вважаємо, до цього ряду понять необхідно віднести також такі поняття як «збройний конфлікт», «міжнародний збройний конфлікт», адже в основних джерелах міжнародно – правового регулювання ведення військових дій, вони мають широкий вжиток. При цьому, задля оцінки і аналізу збройних конфліктів часто використовуються також такі терміни, як: «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». В міжнародному праві є дуже важливим визначення статусу суб'єктів відповідного збройного конфлікту як комбатантів чи некомбатантів, оскільки відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів I та II 1977 р. до них такі особи володіють

різними правами та обов'язками під час відповідного збройного конфлікту, а за симулювання володіння статусом некомбатанта навіть встановлюється відповідальність [5].

Історично склалося, що першим видом збройних конфліктів була війна. Терміни «війна» і «воюючі сторони» були закріплені в Гаазькій конвенції 1907 р. [54]. Війна розглядається як «правова умова, яка рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням збройної сили» [55]. А. Джонсон визначає війну як збройний конфлікт між групами населення, такими, як раси чи племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, економічні класи [56]. До характерних рис, наявність яких надає можливість розглядати збройний конфлікт саме як війну, також відносять наступне: одна із сторін конфлікту має бути представлена регулярними урядовими військами; сторони конфлікту мають бути організовані централізовано; бойові дії мають безперервний характер [4].

Міжнародна неурядова організація Червоного Хреста, у свою чергу, надає визначення збройного конфлікту – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою та організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями [56].

При цьому варто зазначити, що міжнародне гуманітарне право й досі не дає визначення терміну «збройний конфлікт». В рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, у справі «Тадіч», було зроблено спробу таке визначення сформулювати. В ньому зазначено, що збройний конфлікт має місце щоразу, коли держави вдаються до сили або коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами і організованими збройними групами, або ж між такими групами всередині однієї держави [57].

Вцілому, до кінця XIX століття основну роль у регламентації права збройних конфліктів відігравали міжнародні звичаї – «закони і звичаї війни». Про значущість звичаїв як джерела міжнародного права йдеться у так званому «застереженні Мартенса», викладеному у Преамбулі до Гаазької конвенції II 1907 р.: «Поки

не буде видано повнішого зводу законів війни, високі договірні сторони вважають доречним заявити, що у випадках, не охоплених ухваленою конвенцією, населення та воюючі сторони залишаються під охороною та верховенством принципів міжнародного права, якими вони викарбовувалися зі звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог громадської свідомості» [58].

Проте більшість норм права збройних конфліктів містять саме міжнародні договори, серед яких: Женевська конвенція 1864 р. «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни» (стала першим юридичним оформленням захисту прав жертв війни за пропозицією Анрі Дюнанна); Петербурзька декларація про скасування застосування вибухових і запалювальних куль 1868 р.; Гаазька декларація про заборону застосовувати кулі, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, 1899 р.; Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1899 р.; Конвенція про положення ворожих торговельних суден на початку воєнних дій 1907 р.; Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни 1907 р.; Конвенція про деякі обмеження використання права захоплення у морській війні 1907 р.; Правила про дії підводних човнів щодо торговельних суден у воєнний час 1936 р.; Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р.; Додаткові протоколи I та II 1977 р. до зазначених Женевських конвенцій 1949 р.; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей 1954 р.; Конвенція про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, яка може вважатися такою, що завдає надмірних ушкоджень чи має не вибіркову дію, 1980 р., та чотири протоколи до неї (щодо осколків, мін, міні-пасток, запалювальної та лазерної зброї та ін.); Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін і про їх знищення 1997 р. тощо [5].

Так, міжнародний збройний конфлікт як юридичне поняття згадується в ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що

може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [59]. П. 4 ст. 1. Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року зазначає, що ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [60]. Згідно з ч. 1 ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року: цей Протокол розвиває й доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Не змінюючи існуючих умов їх застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол. Разом із цим, ч. 2 ст. 1 вищезазначеного Додаткового протоколу зазначає, що цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами [60]. У свою чергу, п. 2 ст. 8 Римського статуту

міжнародного кримінального суду закріплює, що збройний конфлікт не міжнародного характеру має місце тільки на території однієї з держав-учасників, коли йде тривалий збройний конфлікт між урядовими властями і організованими збройними групами, або між самими такими групами. Текст статті також містить застереження про те, що положення пункту 2 не застосовуються до випадків порушення внутрішнього порядку і виникнення напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства чи інші акти аналогічного характеру [61].

У сфері міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів сформувався такі напрями 1. «Право Женеви» – захист осіб, що не беруть чи припинили брати участь у збройних конфліктах. 2. «Право Гааги» – обмеження засобів (зброї) та методів (військова тактика) ведення війни, що засноване на результатах мирних конференцій, які проводилися у Нідерландах у 1899 р. і 1907 р. 3. «Право Нью-Йорка» (розвивалось під патронатом ООН) регулює передусім: а) дотримання прав людини під час збройних конфліктів; б) покарання воєнних злочинців; в) використання ядерної зброї. Ці напрями стабільно закріпилися у міжнародно-правовій практиці і постійно використовуються міжнародними судами і установами [5].

Вважаємо, на сьогодні з'явилася потреба у визначенні і закріпленні в міжнародному правовому полі терміну «міжнародний військовий конфлікт», що в першу чергу пов'язано із російсько-українським військовим зіткненням та протиборством і його впливом на систему міжнародної безпеки в цілому, а також його наслідками. На думку І.В. Зозулі, російсько-українська війна характеризується різноманітними формами та проявами, а саме: веденням економічної війни, коли країни використовують економічний тиск у формі санкцій, щоб досягнути політичних цілей; веденням кібервійни, коли країни або хакерські групи використовують комп'ютерні технології для атак на інфраструктуру, системи комунікації та інші об'єкти в інших країнах; веденням гібридної війни, яка включає в себе елементи кібервійни, пропаганду та інформаційну війну, що спрямовані на дестабілізацію суспільства та зміну політично-

го курсу країни; веденням конвенційної війни, в якій у великих обсягах використовується звичайна зброя та техніка, така як танки, авіація, артилерія, зброя піхоти та інші засоби. Ця форма війни може бути дуже смертоносною та має серйозні наслідки для населення та інфраструктури України [62].

В цілому, як зазначають Л.І. Голопатюк та Р.І. Тимошенко, сучасний військовий конфлікт є складним комплексним явищем. Його основними складовими є політична, воєнна, економічна, інформаційна і міжнародно-правова; воєнно-стратегічною метою сучасного воєнного конфлікту є територіальний розподіл та формування нових більш залежних країн; сценарії розвитку сучасних воєнних конфліктів мають багато схожих рис, їх імплементація і розвиток є керованим процесом; воєнна сила не є вирішальною у сучасному воєнному конфлікті, мета досягається в першу чергу оптимальним поєднанням економічної, інформаційної і воєнної складових; участь збройних сил у сучасних воєнних конфліктах вимагає суттєвого переосмислення концепцій їх розвитку, зміни системи переходу до формування не тільки міжвидових, але й до міжвідомчих угруповань сил, трансформації системи стратегічного і оборонного планування [63].

На сьогодні ефективних засобів ведення протидії сучасним міжнародним військовим конфліктам міжнародне співтовариство ще не виробило. Тому, вважаємо, одним із перших кроків у зазначеному напрямку може бути розробка нових міжнародних договорів, які б відповідали сучасним вимогам щодо протидії новітнім загрозам і викликам, котрі постають перед системою міжнародної безпеки. Потребують також «осучаснення» і норми міжнародного гуманітарного права з огляду на те, що основними акторами сучасних міжнародних військових конфліктів стають іррегулярні формування повстанців і бойовиків, злочинні угруповання, терористи, приватні військові компанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу і військові контингенти міжнародних організацій.

На нашу думку, в сучасному міжнародному публічному праві бракує розуміння поняття «міжнародний військовий конфлікт», яке до того ж потребує юридичного закріплення.

Тому, пропонуємо під міжнародним військовим конфліктом розуміти ситуацію зіткнення між учасниками міжнародних відносин (державами, коаліціями держав, міждержавними об'єднаннями, суспільно-політичними рухами, організованими збройними угрупованнями та інше) із використанням ними конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, що передбачає комбінування ведення безперервних бойових дій регулярними збройними силами, парамілітарними збройними формуваннями, нерегулярними озброєними угрупованнями; нівелювання норм міжнародного гуманітарного права та раніше укладених договорів одним із учасників протистояння; проведення інформаційних, електронних та кібероперацій; застосування енергетичного шантажу; вчинення терористичних актів; вжиття економічних санкцій та дипломатичної і політичної дестабілізації з метою задоволення своїх потреб в безпеці, ідентичності, а також своїх інтересів та цілей в глобальному геополітичному просторі.

Отже, виходячи із вищевикладеного, можливо резюмувати, російська агресія проти України є безпрецедентною з часів Другої Світової війни. Вона обумовила виникнення найгостріших безпекової та гуманітарної

криз як в Європі, так і в світі в цілому. Це обумовлює необхідність юридичного її означення. При цьому, вочевидь норми міжнародного публічного права вже не відображають ситуацію, що склалася. Тому, логічним видається пошук і правове закріплення як в національному, так і в міжнародному публічному праві нових логічних конструкцій, які б відображали поточні обставини і воєнне зіткнення. Вважаємо, таким терміном могло б стати поняття «міжнародний військовий конфлікт». В цьому контексті важливими є теоретичні підходи до його вивчення, які б допомогли окреслити критерії його визначення і закріплення у вітчизняних і міжнародних актах. Такими теоретичними підходами є соціалдарвіністський, марксистський, функціоналістський, структурно-функціональний, конфліктологічної моделі суспільства, теорії конфлікту, теорії базисних людських потреб, теорії «зацікавлених груп». Загалом юридичну конструкцію «міжнародний військовий конфлікт» можливо імплементувати у такий напрям міжнародно-правового регулювання як «право Нью-Йорка», яке регулює дотримання прав людини під час збройних конфліктів; покарання воєнних злочинців; використання ядерної зброї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зануда А. Війна у цифрах: як за останній рік змінилася Україна та українці. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o>
2. Ключові питання та відповіді про російську агресію. Сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu>
3. Орлик В. Як війна росії проти України змінила світ. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-rosiyi-protu-ukrayiny-zminyala-svit>
4. Бехруз Х.Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 558–561.
5. Щербак В.В. Міжнародно – правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України. *Право. UA*. 2020. №3. С. 199–207.
6. Приполова Л.І., Риндич Д.С. Збройні конфлікти в Україні: доктринальний аспект і гібридні ознаки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 57–63.
7. Історія європейської цивілізації. Близький Схід / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо 2020, 1310 с.
8. Литвинов В.Д. Латинсько – український словник. Київ: Українські пропілеї, 1998. 712 с.
9. Англо – український, українсько – англійський словник/уклад. Н.М. Биховець, І. І.Борисенко, Г.О. Герасименко та інш. За редакцією Ю.О. Жлуктенка. Київ: Феміна. 1995. 696 с.
10. Німецько – український словник. Українсько – німецький словник. / під ред. Вячеслава Бусела. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1584 с.
11. Французько – український словник. Українсько – французький словник/ під заг. ред. В. Бусела. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.

12. Яковлева А.М., Афонская Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. 672 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та інші. Київ: Українська енциклопедія, 2001. 789 с.
14. Grolier Multimedia Encyclopedia, 1998. URL: https://archive.org/details/1998_Grolier_Multimedia_Encyclopedia_Grolier_Interactive_1997
15. Comptons Interactive Encyclopedia, URL: <https://www.amazon.com/ComptonsCNI8ABVIInteractiveEncyclopedia/dp/B000PMB0SE>
16. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
17. Соціологія: підручник/ за ред. В.Г. Городяненка. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 544 с.
18. Тихомирова Є.Б. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник. Суми: Університетська книга, 2022. 240 с.
19. Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 366 с.
20. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
21. Психологічний словник [Текст] / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
22. Coser L. Conflict: Social Aspects. Internanional Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. by. D. Sills. 1968. Vol. 3. USA. P. 232–236.
23. Шеренговський, Д.В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 98–108.
24. Boulding K. Conflict and Defens. A General Theory. – New York, 1962. 368 p.
25. Мілославська О. М., Бернадський Б. В. Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2158/>
26. Яхно Т.П., Курєвіна І.О. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 168с.
27. Dougherty J., Pfaltzgraff R. Contending Theories of International Relations. New York. 1981. 307 p.
28. Wright Q. The Study of International Relations. New York, 1955. 447 p.
29. Трофименко А. В., Константинова Ю.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2020. 375 с.
30. Требін М.П. Концептуалізація детермінант війни в контексті соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2016. Вип. 36. С. 15–22.
31. Gumplovicr L. Grundriss der Sociologie. Forgotten Books. 2024. 257 s.
32. Simmel G. Philosophische kultur. Kiepenheuer, Potsdam. 1923. 311 s.
33. Parsons T. The Social System. Taylor and Francis. 1991. 636 p.
34. Боднар В. Сучасні теорії конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. Вип. 15. С. 220–224.
35. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, California : Stanford university press, 1959. 336p. URL: <https://cominsitu.files.wordpress.com/2019/01/ralf-dahrendorf-class-and-class-conflict-in-industrial-society-1.pdf>.
36. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: навч. посіб. Харків: Консум, 2004. 432 с.
37. Boulding K. The Role Of Conflict in the Dinamics of Society. *Current Research on Peaceand Volence*. 1986. Vol. IX № 3. P. 98–102.
38. Теорія держави і права. Академічний курс. підручник/ За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
39. Burton J. Conflict: Human Needs Theory. New York: St. Martins Press. 1990. 358 p.
40. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures. New Jersey: Transaction Publishers, 1995. 501 p.
41. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. ½ (33/34). С. 143–146.
42. Словник української мови: у 11 т/ред. колег. І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1: А – В/ ред. П.Й. Горєцький, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. 1970. 790 с.
43. Берездецька Л.В. Спроба аналізу військового конфлікту на Сході України в площині травматичних теорій. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. Випуск ½ (33/34). 2017. С. 84–91.

44. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly (JFQ)*. 2009. № 52. P. 34–39.
45. Hoffman F. *Conflict in the 21th Century: Rise of Hybrid Wars*. Virginia: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
46. The International Institute for Strategic Studies (IISS), 2015. *The Military Balance*. [online] London: Routledge. Available at: URL: https://vk.com/doc261001195_437378294?hash=d37ffa73d818
47. Newson R. *Hybrid Warfare and its Implications*. [online]. Available at: URL: <http://www.secnav.navy.mil/innovation/Pages/2015/05/>
48. Феськов І.В. Визначення поняття «гібридна війна» в політичній науці. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7505>. С. 228–229.
49. Власюк В.В., Карман Я.В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.
50. Ван Каппен Ф. Інтерв'ю на радіо «Свобода». Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>
51. Горбулін В. П. «Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. 2014. № 4. С. 5.
52. European Parliament resolution of 15 January 2015 on situation in Ukraine. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0011_EN.html
53. *Collapsing Order, Reluctant Guardians?* Munich. URL: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/munich-security-report-2015-collapsing-order-reluctant-guardians>
54. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
55. Wright Q. *A Study of War*. 2nd ed. University of Chicago Press, 1983. 474 p.
56. *The Law of Armed Conflict: Basic Knowledge* // ICRC Official Web-Site URL: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/law1_final.pdf
57. *TRİY, Prosecutor v. Tadic, Case № IT-94-1-AR72, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, para. 70.*
58. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання: 18.10.1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991. Гаага, 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
59. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Офіційний вісник України. 2013. № 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
60. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року / ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила. – Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
61. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
62. Зозуля І.В. Глобальний, регіональний та національний виміри російсько – української війни. *Forum prava*. 2023. №1. С. 52–67.
63. Голопатюк Л. С. Визначення та аналіз особливостей складових сучасних воєнних конфліктів. // *Збірник наукових праць Центру воєнно – стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2017. № 1. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvds_2017_1_6